

Dr Dominik Borawski
Katedra Psychologii
Wydział Pedagogiki i Psychologii
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Mgr Agnieszka Balicka
Prywatne Przedszkole Truskawkowe Ranczo w Ostrowie

Nadzieja podstawowa a postrzegany wpływ alkoholizmu rodziców na funkcjonowanie psychospołeczne osób dorosłych.

Mediacyjna rola osobowego wzrostu

Basic hope and perceived impact of parental alcoholism on psychosocial functioning of adults.

The mediating role of personal growth

<https://doi.org/10.34766/fetr.v4i40.195>

Abstrakt: W wielu badaniach udokumentowano negatywne skutki wychowywania się w rodzinie z problemem alkoholowym. Konsekwencje te mogą być jednak minimalizowane przez czynniki chroniące, w tym te związane z zasobami osobowościowymi oraz przekonaniami. Taką protekcyjną funkcję potencjalnie może pełnić również nadzieja podstawowa będąca fundamentalnym przekonaniem o sensowności i przychylności świata. W hipotezach badawczych przewidywano, że: 1) nadzieja podstawowa będzie ujemnie korelować z postrzeganym negatywnym wpływem alkoholizmu rodziców; 2) związek ten będzie mediowany przez wzrost osobowy rozumiany w kategoriach konstruktywnych zmian osobowościowych w obszarach: obrazu siebie, relacji interpersonalnych, doceniania życia oraz duchowości. Badani (N=96) w wieku od 20 do 40 lat wypełniali zestaw kwestionariuszy składający się z Kwestionariusza Nadziei Podstawowej (BHI-R), Kwestionariusza Potraumatycznego Rozwoju (PTGI) oraz Skali Wpływu Alkoholizmu Rodziców (SWAR). Uzyskane wyniki potwierdziły obie hipotezy. Badani charakteryzujący się wysokim poziomem nadziei podstawowej deklarują wyższy poziom osobowego wzrostu, co w konsekwencji redukuje postrzeganie siebie jako ofiary alkoholizmu rodziców. Dodatkowa analiza mediacyjnego efektu osobowego wzrostu wykazała w jego obrębie kluczową rolę zmian w obrazie siebie.

Słowa kluczowe: Dorosłe Dzieci Alkoholików (DDA), nadzieja podstawowa, wzrost osobowy, analiza mediacji.

Abstract: Many research studies have documented the detrimental effects of being raised in an alcoholic family. However negative outcomes of parental drinking can be minimized by several protective factors including specific personality resources and beliefs. Such protective function can be potentially fulfilled by basic hope – a fundamental belief in order and positivity of the world. It was hypothesized that 1) basic hope will be inversely correlated with perceived negative impact of parental alcoholism and 2) this relationship will be mediated by personal growth understood as constructive personality changes in self-perception, interpersonal relationship, appreciation for life and spirituality. A set of psychometric questionnaires was completed by adults who were raised by alcoholic parent(s) (N=96), in the ages between 20 and 40 (M = 26,5, SD = 3,43): Basic Hope Inventory (BHI - R), Posttraumatic Growth Inventory (PTGI) and Impact of Parental Alcoholism Scale (IPAS). Both hypotheses were confirmed. The results indicate that high basic hope individuals tend to report higher level of personal growth, which in turn, minimizes the perception that they are victims of

parental alcoholism. Additional analysis revealed the superior role of changes in self – perception in the mediation effect of personal growth.

Key words: Adult Children of Alcoholics (ACOA), basic hope, personal growth, mediation analysis.

1. Wprowadzenie do badań własnych

Dość powszechnie przyjmuje się tezę, że alkoholizm jako problem nie dotyka jedynie samej osoby uzależnionej, ale również jej otoczenie (Park, Schepp, 2014). W wielu opracowaniach problem ten rozpatruje się w kategoriach współuzależnienia bądź funkcjonowania rodziny dysfunkcyjnej. Rodziny z przynajmniej jedną osobą nałogowo pijącą charakteryzują się dezorganizacją i brakiem klarowności ról rodzinnych, zwiększonym poziomem konfliktowości oraz izolacji społecznej (Ellis, Zucker, Fitzgerald, 1997). W obszarze negatywnego wpływu alkoholizmu szczególne miejsce zajmują dzieci (bądź podopieczni) osób uzależnionych. Dotychczasowe badania wskazują dość jednoznacznie, że wychowywaniu się w rodzinie z problemem alkoholowym może towarzyszyć szeroka gama trudności związanych z funkcjonowaniem psychospołecznym w dzieciństwie i adolescencji (Molina, Donovan, Belendiuk, 2010). W przypadku okresu dorosłości wyniki badań w tym obszarze są jednak niejednoznaczne. Z części danych wynika, że u dorosłych osób, które wychowywały się z pijącym rodzicem (bądź rodzicami) istnieje zwiększone ryzyko występowania niektórych problemów eksternalizacyjnych (zwłaszcza związanych ze wzmożoną agresją, Obot, Anthony, 2004), nadużywaniem substancji psychoaktywnych (Harter, 2000) oraz internalizacyjnych (obniżona w porównaniu do grup kontrolnych samoocena (Hall, Webster, 2007), podwyższony niepokój i wstyd społeczny (Rafferty, Hartley, 2006), częstsze sygnalizowanie symptomów depresyjnych (Lease, 2002). Wyniki innych badań sugerują jednak, że zdecydowanie lepszym predyktorem problemów lękowych i depresyjnych są adekwatne zaburzenia psychiczne rodziców niż ich historia uzależnienia (Preuss, Schuckit, Smith, Barnow, Danko, 2002). Ponadto wykluczono istnienie jednoznacznie patologicznego rysu osobowości dorosłych dzieci alkoholików (Sher, 1997) i nie potwierdziły się doniesienia niektórych klinicystów zarówno na temat wewnętrznej zbieżności charakterystyk funkcjonowania dorosłych dzieci alkoholików, jak i ich specyfiki w porównaniu do osób pochodzących z innych środowisk dysfunkcyjnych (Harter, 2000). Co więcej istnieją przekonujące dane, które sugerują, że wskazane wcześniej różnice w obrębie funkcjonowania psychospołecznego pomiędzy osobami wychowanymi przez rodziców uzależnionych od alkoholu a grupami kontrolnymi, o ile zauważalne są w okresie dzieciństwa i adolescencji, zacierają się od schyłku drugiej dekady życia (Jennison, Johnson, 2001). Dotychczas zebrane dane empiryczne w tym obszarze sugerują zatem, że dorosłe osoby, które wychowywane były przez rodzica(ów) nałogowo pijących owszem stanowią grupę ryzyka, ale heterogeniczną, o zróżnicowanych możliwościach radzenia

sobie. Z tego powodu obecnie jednym z wiodących kierunków eksploracji problematyki funkcjonowania dzieci alkoholików są badania wskazujące na czynniki wzmacniające ich odporność i zwiększające prawdopodobieństwo adaptacji w życiu dorosłym (Grzegorzewska, Cierpiałkowska, 2015). Wśród czynników chroniących jednostkę w zmaganiach z konsekwencjami alkoholizmu rodziców wyróżnia się te o charakterze indywidualnym, ale również rodzicielskie, rodzinne i społeczne (Park, Schepp, 2014). Ze względu na specyfikę prezentowanych badań uwaga zostanie skupiona wyłącznie na czynnikach indywidualnych. Wśród nich szczególną rolę odgrywają właściwości związane ze sposobem wartościowania siebie oraz świata i życia w ogóle. Najczęściej w tym kontekście weryfikowano znaczenie sposobu wartościowania siebie. Badania pokazują, że pozytywna samoocena dzieci alkoholików, choć generalnie niższa niż w grupie kontrolnej, wzmacnia procesy radzenia sobie i buforuje negatywne efekty związane z nałogiem rodzica (ów) (Kim i in., 2011). Poza wartościowaniem swojego Ja ważnym czynnikiem chroniącym jest optymistyczne nastawienie życiowe rozumiane w kategoriach właściwości temperamentalnych (Moe, Johnson, Wade, 2007). Podobny wydźwięk mają badania analizujące rolę strategii radzenia sobie. Okazuje się, że pozytywna reinterpretacja jest negatywnym predyktorem występowania symptomów depresyjnych osób dorosłych wychowanych w rodzinie z problemem alkoholowym (Klostermann i in., 2011). Coraz częściej uwzględnia się rolę bardziej zgeneralizowanych zasobów osobowościowych, które oparte są na pozytywnym wartościowaniu siebie oraz otaczającego świata. Dobrym przykładem są badania nad prężnością (*resilience*) oraz twardością psychologiczną (*hardiness*). Prężność rozumiana jest jako względnie stała właściwość jednostki która pozwala na efektywne wykorzystanie indywidualnych zasobów w procesie adaptacji do sytuacji trudnych. Jako jej składowe wyróżnia się kompetencje osobiste oraz akceptującą postawę wobec siebie oraz świata (Wagnild, 2009). Grzegorzewska (2013) w badaniach, którymi objęto dzieci oraz adolescentów z rodzin z problemem alkoholowym wykazała, że prężność jest istotnym pozytywnym predyktorem satysfakcji życiowej oraz negatywnym predyktorem problemów eksternalizacyjnych. W badaniach dorosłych prężność okazała się negatywnym predyktorem symptomów depresyjnych (Lee, Williams, 2013). Z kolei z badań Kashubeck wynika, że zmienna osobowościowa o zbliżonym charakterze - twardość psychologiczna (*hardiness*), która opiera się na poczuciu kontroli, zaangażowaniu oraz stawianiu czoła wyzwaniom koresponduje z niższym poziomem symptomów stresu psychologicznego osób dorosłych wychowanych przez pijących rodziców (Kashubeck, 1994). Innym potencjalnym predyktorem adaptacyjnego radzenia sobie z konsekwencjami wychowania w rodzinie z problemem alkoholowym, którego dotychczas według wiedzy autora nie analizowano w tym kontekście jest nadzieja podstawowa. Zmienna ta podobnie jak prężność czy twardość również rozpatrywana jest w kategoriach trwałej dyspozycji, ale jej specyfika polega na tym, że w jej strukturze, treści związane z wartościowaniem świata

mają większe znaczenie niż ocena własnej osoby. Dwa kluczowe przekonania konstytuujące nadzieję podstawową dotyczą: 1) sensowności świata oraz 2) przychylności świata względem jednostki (Trzebiński, Zięba, 2004). Genezy nadziei podstawowej upatruje się we wczesnym dzieciństwie i jakości relacji z rodzicami bądź opiekunami. Porządek i przewidywalność (lub ich brak) jako cechy środowiska rodzinnego we wczesnym dzieciństwie stanowią czynniki krytyczne w jej rozwoju. Zgodnie z założeniami koncepcji przewiduje się, że im większa stabilność oraz postrzegana przychylność inwestycji rodzicielskich tym wyższy poziom nadziei podstawowej dziecka. Tak rozumiana nadzieja ma właściwości adaptacyjne szczególnie w warunkach zachwiania porządku w wysoce ważnych obszarach życiowych jednostki (Trzebiński, Zięba, 2013). W dotychczasowych badaniach wykazano min., że nadzieja podstawowa jest lepszym predyktorem radzenia sobie z konsekwencjami przeżyć traumatycznych niż zmienne oparte na poznawczej ocenie własnych zasobów (Zięba, Czarnecka-van Luiiken, Wawrzyniak, 2010). Znaczenie nadziei podstawowej dla adaptacji dzieci alkoholików wydaje się szczególnie istotna ze względu na wysokie prawdopodobieństwo doświadczenia przez nich poważnego naruszenia wzorców porządku i przewidywalności w ramach wczesnych przeżyć rodzinnych.

2. Badania własne

2.1. Cel i specyfika badań własnych

Celem prezentowanych badań było określenie związku pomiędzy nadzieją podstawową a retrospektywną oceną doświadczeń związanych z wychowywaniem się w rodzinie z pijącym rodzicem (lub rodzicami). Wzięto pod uwagę dwa odrębne procesy ewaluacji – jeden związany z dostrzeganiem konstruktywnych zmian osobowościowych w efekcie radzenia sobie z tym doświadczeniem a drugi – rozumiany jako postrzeganie negatywnego wpływu alkoholizmu rodziców na funkcjonowanie własne w życiu dorosłym. W zależności od ich kierunku i natężenia oba mogą być potencjalnie interpretowane jako subiektywne wskaźniki adaptacji bądź jej braku. Obie ewaluacje różnią się tym, że w pierwszej z nich nacisk położony jest na zmiany osobowościowe o charakterze konstruktywnym, w których pierwszoplanową postacią i aktywnym uczestnikiem jest jednostka, a w przypadku drugiej z nich wyakcentowany jest alkoholizm rodziców ze swoim potencjalnie determinującym i szkodliwym wpływem na jakość życia jednostki. Pierwsza z nich nawiązuje do koncepcji wzrostu osobowego w efekcie radzenia sobie ze stresem (oraz pokrewnych konstruktów teoretycznych sugerujących, że w konsekwencji radzenia sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi ludzie często doświadczają pozytywnych zmian osobowościowych w obszarach takich jak samoocena i koncepcja siebie, relacje społeczne, filozofia życiowa czy duchowość (Tedeschi, Calhoun, 2004). Ponieważ w niektórych

badaniach percepcja tego typu zmian nie koreluje z obiektywnymi wskaźnikami psychospołecznego wzrostu (Ransom, Sheldon, Jacobsen, 2008), ich relacjonowanie bywa interpretowane jako przejaw poznawczego mechanizmu selektywnej ewaluacji polegającego na znajdowaniu korzyści trudnych sytuacji życiowych (Tennen, Afleck, 2002). Druga ocena dotyczy percepcji szkodliwego wpływu alkoholizmu rodziców na własne życie i przekonania o byciu ofiarą tego doświadczenia, przez co nawiązuje do tezy głoszonej przez niektórych klinicystów, że wychowywanie się w rodzinie alkoholowej w dużej mierze determinuje dorosłe funkcjonowanie jednostki naznaczając je negatywnym piętnem. Teza ta wprawdzie nie zyskała empirycznego potwierdzenia (co sygnalizowano wcześniej) ale stała się częścią niezwykle popularnej w naszym kraju psychologii potocznej DDA (Witkowki, 2013), co z kolei zgodnie z heurystyką dostępności może ułatwiać generalizację doświadczeń związanych z alkoholizmem rodziców jako jednoznacznie negatywnych oraz postrzeganie siebie w kategoriach ofiary. Wyodrębniając te dwa rodzaje ewaluacji oparto się na dobrze już udokumentowanym założeniu że negatywne i pozytywne oceny podobnie jak emocje których są częścią są zjawiskami relatywnie niezależnymi i niekoniecznie stanowią przeciwstawne krańce tego samego wymiaru (Larsen, McGraw, 2011). Badania (głównie przeprowadzone na gruncie psychologii pozytywnej) sugerują również, że oceny te mogą wzajemnie na siebie wpływać. Przykładowo siła tzw. negatywnej inklinacji związanej z ewolucyjnym pierwszeństwem reakcji negatywnych nad pozytywnymi może być skutecznie minimalizowana poprzez aktywację konstruktywnych ewaluacji np. związanych z nadawaniem znaczenia trudnym sytuacjom (Seligman, Rashid, Parks, 2006). Wykazano również, że znajdowanie jasnych stron niekorzystnych zdarzeń życiowych, jako jeden z mechanizmów selektywnej ewaluacji, redukuje negatywną ocenę związaną z postrzeganie siebie w kategoriach ofiary (Taylor, Wood, Lichtman, 1983). Jak pokazują badania Trzebińskiego i Zięby (2013) swoistym facylitatorem pozytywnych reinterpretacji trudnych doświadczeń może być z kolei nadzieja podstawowa. Wobec powyższych danych przewidywano, że nadzieja podstawowa jako fundamentalne przekonanie o sensowności i przychylności świata będzie korelować ujemnie z negatywną oceną wpływu alkoholizmu rodziców na funkcjonowanie własne badanych (hipoteza 1), a związek ten będzie mediowany przez postrzegany wzrost osobowy w toku radzenia sobie z alkoholizmem rodzica(ów) (hipoteza 2).

2.2. Badana grupa i procedura badania

W toku badań przesiewowych prowadzonych na terenie województwa podkarpackiego wyłoniono grupę 96 osób dorosłych (54,2% kobiet i 45,8% mężczyzn) w wieku 20–40 lat, którzy zadeklarowali, że są dziećmi rodzica (ów) z problemem alkoholowym. Średnia wieku osób badanych wyniosła $M = 26,5$ lat, z odchyleniem

standardowym SD = 3,43. 54 osoby (56,3%) jako osobę uzależnioną wskazały ojca, 28 osób (29,2%) matkę a 14 (14,6%) - oboje rodziców. Badania miały charakter anonimowy i realizowano były indywidualnie lub w kilkusobowych grupach. Osoby badane były poinformowane o celu badań, a warunkiem ich przeprowadzenia było uzyskanie zgody uczestników.

2.3. Narzędzia badawcze

Nadzieja podstawowa. Pomiaru nadziei podstawowej dokonano za pomocą Kwestionariusza Nadziei Podstawowej (BHI-R) autorstwa Trzebińskiego i Zięby (2004). Narzędzie zbudowane jest z 20 itemów, w tym 16 diagnostycznych i 4 buforowych. Suma punktów uzyskanych z 16 pozycji diagnostycznych stanowi wskaźnik ogólnego poziomu nadziei podstawowej. Osoba badana wypełniając kwestionariusz odnosi się do itemów za pomocą pięciostopniowej skali (1 - zdecydowanie się nie zgadzam, 2 - raczej się nie zgadzam, 3 - ani się zgadzam ani się nie zgadzam, 4 - raczej się zgadzam, 5 - zdecydowanie się zgadzam). Zakres możliwych do uzyskania wyników wynosi od 16 do 80 punktów. Im wyższy wynik, tym większy poziom nadziei podstawowej. Wskaźnik rzetelności narzędzia mierzony za pomocą współczynnika alfa Cronbacha wynosi 0,86.

Osobowy wzrost. Do pomiaru postrzeganych konstruktywnych zmian osobowościowych w efekcie wychowywania się w rodzinie z problemem alkoholowym zastosowano Inwentarz Potraumatycznego Rozwoju (PTGI) autorstwa Tedeschiego i Calhouna, w polskiej adaptacji Ogińskiej-Bulik i Juczyńskiego (2010). Polska wersja kwestionariusza posiada czteroczynnikową strukturę, na którą składają się: 1) zmiany w percepcji siebie; 2) zmiany w relacjach z innymi, 3) Większe docenianie życia, 4) Zmiany duchowe. Narzędzie umożliwia również obliczenie wyniku ogólnego, który jest sumą czterech wymienionych czynników. Na potrzeby badania zmodyfikowano instrukcję na następującą: „Przy każdym zdaniu proszę o zaznaczenie w jakim stopniu w Pana/Pani życiu zaszła zmiana pod wpływem wychowywania się w rodzinie z problemem alkoholowym, opisana w danym twierdzeniu”. Zadaniem badanego jest ustosunkowanie się do treści itemów przy użyciu 6-stopniowej skali (0 - nie doświadczyłem tej zmiany; 1 - doświadczyłem tej zmiany w bardzo słabym stopniu; 2 - doświadczyłem tej zmiany w umiarkowanym stopniu; 3 - doświadczyłem tej zmiany w średnim stopniu; 4 - doświadczyłem tej zmiany w dużym stopniu; 5 - doświadczyłem tej zmiany w bardzo dużym stopniu). Im wyższy ogólny wynik PTGI, tym wyższy poziom osobowego wzrostu. Wskaźnik rzetelności alfa Cronbacha dla narzędzia wynosi 0,93. Należy zauważyć, że wychowywanie się w rodzinie alkoholowej nie stanowi traumy *per se* lub pojedynczego wydarzenia krytycznego, ale ze względu towarzyszący mu silny stres wpisuje się w teoretyczne ramy zjawiska trudnego, które w efekcie zainicjowania procesów radzenia

sobie może prowadzić do wystąpienia pozytywnych zmian psychologicznych. Analogicznie zjawisko wzrostu związanego ze stresem współcześnie analizuje się na przykładzie zjawisk rozciągniętych w czasie bądź chronicznych (por. Kim, Kim, 2014; Zhao, Zhou, Liu, Kang, 2016), z trudnym do ustalenia momentem inicjującym.

Wpływ Alkoholizmu Rodzica(ów). Do pomiaru zmiennej zależnej zastosowano Skalę Wpływu Alkoholizmu Rodzica(ów) (SWAR) (Balicka, 2016). Narzędzie służy do oceny postrzeganego negatywnego wpływu doświadczeń związanych z wychowywaniem się w rodzinie z problemem alkoholowym na funkcjonowanie w życiu dorosłym. Skala została skonstruowana w oparciu o dostępne w literaturze opisy negatywnych konsekwencji alkoholizmu rodziców na funkcjonowanie jednostki w dorosłym życiu (w tym budzące sporo kontrowersji opisy syndromu DDA). Eksploracyjna analiza czynnikowa z wykorzystaniem Testu Równoległości Horn'a i testu MAP Velicera (O'Connor, 2000) wykazała jednoczynnikową strukturę narzędzia. Osoba badana odpowiadając na zawarte pytania ocenia w jakim stopniu każde stwierdzenie pasuje do jej doświadczeń, za pomocą pięciostopniowej skali, gdzie 1 oznacza - zdecydowanie się nie zgadzam, a 5 - zdecydowanie się zgadzam. Wskaźnik rzetelności alfa Cronbacha wynosi 0,95. Im wyższy wynik tym bardziej fatalistyczna ocena wpływu alkoholizmu rodziców na własne funkcjonowanie psychospołeczne oraz tym bardziej jednoznaczne postrzeganie siebie jako ofiary tego problemu. Ponadto zebrano podstawowe dane socjodemograficzne (wiek, płeć, wykształcenie) oraz informacje identyfikujące osobę uzależnioną od alkoholu (matka, ojciec, oboje rodzice).

2.4. Uzyskane wyniki

Statystyki opisowe oraz korelacje pomiędzy zmiennymi obliczono za pomocą pakietu IBM SPSS Statistics 21 (zob. tabela 1). Rozkład wszystkich analizowanych zmiennych ma charakter normalny. Średni wynik uzyskany przez badanych w zakresie nadziei podstawowej kształtuje się na poziomie 5 stena, co sugeruje wyniki przeciętne, a w przypadku postrzeganych konstruktywnych zmian osobowościowych (wynik ogólny PTGI) na poziomie 4 stena (por. Ogińska-Bulik, Juczyński, 2010), co informuje o wynikach niskich. Kierując się normami PTGI można również stwierdzić, że 55,2% badanych deklaruje niski poziom wzrostu osobowego, 34,4% - przeciętny i 10,4% - wysoki.

W przypadku skali SWAR brak norm stenowych, natomiast analiza jakościowa udzielanych odpowiedzi na poszczególne itemy dość jednoznacznie wskazuje na wyniki niskie. Aż 17,1% uzyskało najniższy możliwy wynik, a 45% wyniki wskazujące na brak zgody ze wszystkimi stwierdzeniami dotyczącymi negatywnego wpływu alkoholizmu rodziców na funkcjonowanie badanych (analogicznie tylko 6,7% badanych zgadza się z

treścią wszystkich itemów, a 1 osoba uzyskała maksymalną liczbę punktów - szczegółowa analiza jakościowa dostępna u autora artykułu).

Tabela 1. Statystyki opisowe i współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy zmiennymi

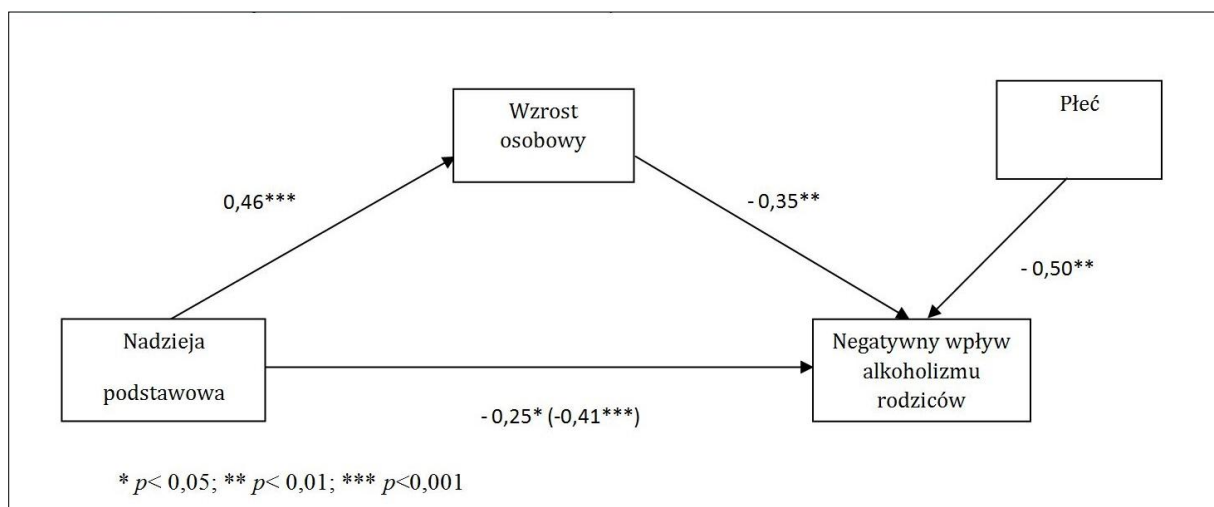
	M	SD	1	2	3	4	5	6	7
1. Nadzieja podstawowa (BHI-R)	56,15	10,58	-						
2. Zmiany w percepcji siebie (PTGI)	21,77	11,08	0,45***	-					
3. Zmiany w relacjach z innymi (PTGI)	15,48	7,92	0,40***	0,61***	-				
4. Większe docenianie życia (PTGI)	7,32	4,17	0,36***	0,54***	0,59***	-			
5. Zmiany duchowe (PTGI)	3,80	3,16	0,13	0,15	0,33**	0,06	-		
6. Ogólny wzrost (PTGI)	48,29	20,79	0,48***	0,72***	0,87***	0,72***	0,36** *	-	
7. Negatywny wpływ (SWAR)	25,43	11,47	-0,40***	-0,43***	-0,35***	-0,29**	-0,11	-0,44***	-

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Obliczone wartości wskaźnika korelacji r Pearsona informują, że nadzieja podstawowa wykazuje umiarkowany dodatni związek z relacjonowanymi przez badanych pozytywnymi zmianami w percepcji siebie ($r = 0,45$, $p < 0,001$), relacjach interpersonalnych ($r = 0,40$, $p < 0,001$) oraz docenianiu życia ($r = 0,36$, $p < 0,001$). Nieistotny okazał się natomiast związek nadziei podstawowej ze zmianami duchowymi. Zgodnie z treścią hipotezy 1 nadzieja podstawowa koreluje ujemnie (również umiarkowanie - $r = -0,48$, $p < 0,001$) z negatywnym postrzeganiem wpływu alkoholizmu rodziców na swoje życie. Słabe i umiarkowane negatywne korelacje tej ostatniej zmiennej z miarami wzrostu osobowego (z wynikiem ogólnym $r = -0,44$, $p < 0,001$, ze zmianami w percepcji siebie - $r = -0,43$, $p < 0,001$; relacjach interpersonalnych $r = -0,35$, $p < 0,001$ oraz w zakresie doceniania życia $r = -0,29$, $p < 0,01$, brak związku ze zmianami duchowymi) potwierdzają przyjęte założenie o względnej niezależności dwóch wyodrębnionych rodzajów ewaluacji. Wykonana w następnym etapie analiza porównawcza pomiędzy kobietami i mężczyznami wykazała tylko jedną różnicę na

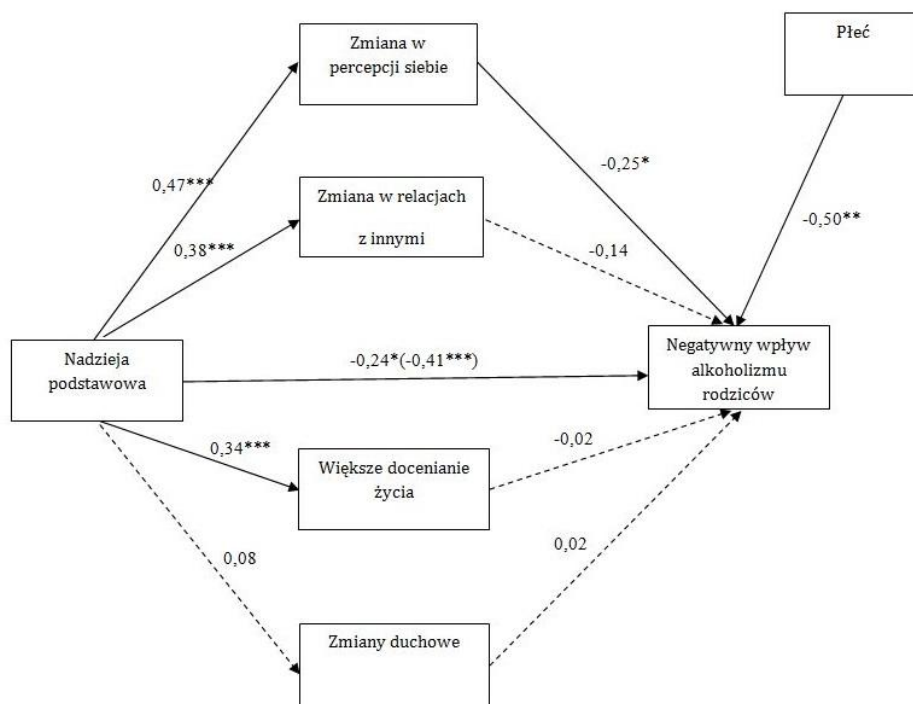

poziomie trendu statystycznego - kobiety nieco bardziej negatywnie oceniały wpływ alkoholizmu rodziców na swoje życie ($p = 0,09$). W celu weryfikacji hipotezy 2, przewidującej mediującą rolę postrzeganego wzrostu osobowego w związku pomiędzy nadzieją podstawową a oceną negatywnego wpływu alkoholizmu rodziców, przeprowadzono analizę mediacji w podejściu regresyjnym korzystając z makra PROCESS (Hayes, 2013). Ze względu na ryzyko skorelowania zmiennych wykonano test współliniowości, którego wyniki (wartość inflacji wariancji (VIF) poniżej 10; tolerancję współliniowości (TOL) powyżej 0,02) informowały o spełnieniu wymaganych założeń dla analizy regresji (O'Brien, 2007). W badaniu kontrolowano wpływ zmiennych wieku, płci oraz liczby uzależnionych rodziców (kodowane na zasadzie: 0= jeden rodzic, 1= oboje rodzice), które wprowadzano do modelu jako kowarianty. Uzyskane efekty bezpośrednie informują, że nadzieja podstawowa wzmacnia postrzegany wzrost osobowy (ścieżka a - $\beta = 0,46$, SE = 0,09, 95% CI 0,28, 0,64), który z kolei redukuje negatywną ocenę wpływu alkoholizmu rodziców na własne funkcjonowanie (ścieżka b - $\beta = -0,35$, SE = 0,10, 95% CI -0,55, -0,15). Ujemna zależność nadziei podstawowej z negatywną oceną alkoholizmu rodziców (ścieżka c' - $\beta = -0,41$, SE = 0,10, 95% CI -0,60, -0,22) po uwzględnieniu roli mediatora mimo, iż nadal istotna, zostaje zminimalizowana (ścieżka c - $\beta = -0,25$, SE = 0,10, 95% CI -0,45, -0,05).

Rys.1. Model mediacji prostej oddziaływania nadziei podstawowej na ocenę negatywnego wpływu alkoholizmu rodziców z udziałem mediacyjnej roli postrzeganego wzrostu osobowego:
a - współczynnik wpływu zmiennej niezależnej na mediator, b - współczynnik wpływu mediatora na zmienna zależną, c - współczynnik całościowego wpływu zmiennej niezależnej na zmienną zależną (bez kontroli mediacji), c' - współczynnik bezpośredniego wpływu zmiennej niezależnej na zmienna zależną (przy uwzględnieniu mediacji)

Wartość efektu pośredniego ($\beta = -0,16$, $SE = 0,07$, 95% CI $-0,32$, $-0,06$) informuje o wystąpieniu mediacji, która w tym wypadku, ze względu na istotność ścieżki bezpośredniego związku pomiędzy zmienną zależną a niezależną, ma charakter częściowy. Ponadto wykazano wpływ jednej ze zmiennych kowariancyjnych – płci ($\beta = -0,50$, $SE = 0,18$, 95% CI $-0,86$, $-0,15$) na zmienną zależną, co oznacza, że kobiety oceniają alkoholizm rodziców jako bardziej negatywnie oddziałujący na ich życie niż mężczyźni. Opisywany model mediacji prostej (zob. rysunek 1) wyjaśnia 30% wariancji negatywnej oceny wpływu alkoholizmu rodziców. Ze względu na fakt, że wzrost osobowy to zjawisko złożone o heterogenicznym obrazie (mierzący je Inwentarz Potraumatycznego Rozwoju ma strukturę 4 czynnikową) postanowiono wykonać dodatkową analizę mediacyjną w której jako równoczesne mediatory wprowadzono poszczególne rodzaje zmian składające się na wzrost osobowy. W ten sposób planowano uzyskać bardziej precyzyjny obraz mechanizmu mediacyjnego. Przeprowadzona analiza modelu równoległych mediacji wielokrotnych (zob. rysunek 2), w którym podobnie jak w poprzedniej analizie kontrolowano zmienne kowariancyjne wykazała, że nadzieja podstawowa prowadzi do subiektywnie odbieranych konstruktywnych zmian w percepcji siebie ($\beta = 0,47$, $SE = 0,09$, 95% CI $0,28$, $0,65$), w relacjach z innymi ($\beta = 0,38$, $SE = 0,10$, 95% CI $0,19$, $0,58$) oraz w zakresie większego doceniania życia ($\beta = 0,34$, $SE = 0,10$, 95% CI $0,15$, $0,54$).

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Rys. 2. Model równoległych mediacji wielokrotnych oddziaływania nadziei podstawowej na ocenę negatywnego wpływu alkoholizmu rodziców z udziałem mediacyjnej roli poszczególnych czynników wzrostu osobowego. Liniami przerywanymi oznaczono ścieżki nieistotne statystycznie.

Jak sugerowały to już wcześniej omawiane zależności korelacyjne ścieżka prowadząca od nadziei do zmian duchowych okazała się nieistotna. Spośród analizowanych mediatorów tylko zmiany w percepcji siebie prowadzą do redukcji negatywnej oceny wpływu alkoholizmu rodziców ($\beta = -0,25$, SE = 0,12, 95% CI -0,50, -0,007). W związku z tym jedyny istotny efekt mediacyjny zależności pomiędzy nadzieją podstawową a oceną wpływu alkoholizmu rodziców na własne funkcjonowanie dotyczy właśnie tego czynnika wzrostu osobowego ($\beta = -0,12$, SE = 0,07, 95% CI -0,28, -0,01). Podobnie jak w poprzedniej analizie wykazano wpływ płci jako zmiennej kowariancyjnej na zmienną zależną ($\beta = -0,50$, SE = 0,18, 95% CI -0,87, -0,13). Opisowany model równoległych mediacji wyjaśnia 31% wariacji w zakresie oceny negatywnego wpływu alkoholizmu rodziców.

3. Dyskusja i wnioski

Celem prezentowanych badań było określenie związku pomiędzy nadzieją podstawową a dokonywaną przez osoby dorosłe oceną negatywnego wpływu alkoholizmu rodziców na funkcjonowanie własne. Jak postulowano w hipotezach badawczych osoby charakteryzujące się wyższym poziomem przekonania o sensowności i przychylności świata zdecydowanie łatwiej identyfikują u siebie konstruktywne zmiany osobowościowe przez co, w mniejszym stopniu postrzegają siebie jako ofiary alkoholizmu rodziców. Prawdopodobnie wynika to z właściwości regulacyjnych nadziei podstawowej które pozwalają interpretować sytuacje niesprzyjające jako część większego porządku, w którym trudności mają swoje ukryte znaczenie oraz możliwa jest zmiana własnej sytuacji życiowej poprzez działania objęte kontrolą poznawczą i pragmatyczną (Trzebiński, Zięba, 2003). Jeśli w deklarowanym przez badanych wzroście osobowym upatrywać faktycznych zmian (a nie wyłącznie przejawu zjawiska selektywnej ewaluacji), można przypuszczać, że nadzieja podstawowa umożliwia nie tylko poznawczą odpowiedź na niekorzystne okoliczności, ale również skuteczną realizację działań skierowanych na stworzenie nowego porządku w zdeorganizowanym świecie. Zgodnie z założeniami teorii nadziei podstawowej możliwe jest to dzięki zwiększonemu potencjałowi motywacyjnemu wynikającego z korzystania z przesłanek na temat konstrukcji świata a nie tylko z przeświadczeń na temat własnej osoby (Trzebiński, Zięba, 2003). Potwierdzono tym samym dotychczasowe ustalenia zgodnie z którymi nadzieja podstawową facylituje proces adaptacji do trudnych okoliczności życiowych. Uzyskane wyniki sugerują również, że efekt poznawczego minimalizowania wpływu alkoholizmu rodziców na własne funkcjonowanie, można uzyskać za pośrednictwem odkrywania w procesie radzenia sobie konstruktywnych zmian składających się na osobisty wzrost. Jest to istotne z punkty widzenia aplikacyjnej wartości prezentowanych wyników, gdyż jak pokazują dotychczasowe badania, znajdowanie

konstruktywnych znaczeń sytuacji albo korzyści wynikających z radzenia sobie z problemami i traumami podlega procesowi uczenia się i może być skutecznie aktywizowane i optymalizowane za pomocą krótkoterminowych interwencji psychologicznych (Tennen, Afleck, 2002). Ponadto z analizowanego modelu równoległych mediacji wielokrotnych (zob. rysunek 2) wynika, że spośród wskaźników postrzeganego wzrostu osobowego głównym źródłem adaptacyjnej zmiany postrzegania negatywnego wychowywania się w rodzinie alkoholowej jest obraz siebie. Potwierdza to dotychczasowe doniesienia sugerujące, że pozytywne przekonania na temat własnej osoby pełnią szczególną rolę w procesie buforowania stresu (Rector, Roger, 1997) oraz stanowią kluczowy czynnik odporności dzieci alkoholików (Park, Schepp, 2014). Ze względu na zastosowanie w badaniach metodologii korelacyjno-regresyjnej, sugerowany kierunek relacji przyczynowo – skutkowej pomiędzy wzrostem osobowym a negatywną oceną wpływu alkoholizmu rodziców wymaga jednak replikacji. Pomimo, iż wykazano istotność efektu mediacyjnego z udziałem postrzeganego wzrostu osobowego należy zauważyć, że wyniki w zakresie tej zmiennej wskazują na zdecydowanie niższy poziom osobowego wzrostu wśród badanych dzieci alkoholików w porównaniu do osób dotkniętych innymi trudnościami życiowymi (Ogińska-Bulik, Juczyński, 2010). Może to wynikać z tego, że większość dotychczasowych badań, które były prowadzone za pomocą kwestionariusza PTGI (i w oparciu, o które określono normy stenowe) dotyczyło adaptacji do nagłych niespodziewanych wydarzeń traumatycznych, a nie doświadczeń mających charakter długotrwałego procesu. Istnieje możliwość, że w przypadku trudności, które nie mają jasno określonego momentu inicjującego problemem może być jednoznaczne zidentyfikowanie nie tylko samych zmian w poszczególnych obszarach funkcjonowania, ale przede wszystkim ich źródła. Warto jednak zauważyć, że wyniki uzyskane przez badanych w zakresie wzrostu osobowego nie mogą być uznane za wskaźnik braku adaptacji, gdyż towarzyszy im niski poziom negatywnej oceny wpływu alkoholizmu rodziców na własne funkcjonowanie (na co wskazuje jakościowa analiza odpowiedzi na pytania skali SWAR). Wydaje się zatem, że z jednej strony, badani w niskim stopniu identyfikują w sobie konstruktywne zmiany osobowościowe w efekcie radzenia sobie z doświadczeniem wychowywania się w rodzinie alkoholowej, z drugiej zaś nie towarzyszy im poczucie bycia ofiarą alkoholizmu rodziców (wbrew temu co sugerują popularne rozważania dotyczące syndromu DDA). Potwierdzało by to tym samym doniesienia informujące, o tym, że negatywny wpływ alkoholizmu rodziców na funkcjonowanie ich dzieci ulega zdecydowanemu osłabieniu w dorosłości (Park, Schepp, 2014). W prezentowanych badaniach własnych wykazano również, że kobiety oceniają doświadczenie wychowywania się w rodzinie z problemem alkoholowym jako bardziej negatywnie oddziałujące na ich funkcjonowanie w dorosłym życiu niż mężczyźni. Wynik ten jest zbieżny z innymi doniesieniami z których wynika, że dorosłe kobiety pochodzące z rodzin alkoholowych w porównaniu do mężczyzn relacjonują większą ilość

problemów internalizacyjnych (Tweed, Ryff, 1996) oraz częściej identyfikują się z tzw. syndromem DDA (Park, Schepp, 2014).

W kolejnych próbach uchwycenia omawianej problematyki warto uniknąć pewnych ograniczeń związanych z prezentowanymi badaniami. Przede wszystkim nie kontrolowano w nich zmiennych, które stanowiłyby niespecyficzne wskaźniki adaptacji np. ocena dobrostanu czy poczucia sensu życia, które jednocześnie dałyby podstawy do wprowadzenia grupy kontrolnej. Prawdopodobnie pozwoliłoby to uniknąć pewnych problemów interpretacyjnych. Przykładowo niski poziom postrzeganego wzrostu w konsekwencji radzenia sobie ze skutkami alkoholizmu rodziców wcale nie wyklucza optymalnego funkcjonowania psychospołecznego czy też wystąpienia analogicznych zmian w konsekwencji innych ważnych doświadczeń życiowych. Dalszych eksploracji wymaga również problematyka wzrostu osobowego dzieci alkoholików, w tym również jego potencjalnego inspirowania oraz pogłębiania za pomocą interwencji psychologicznych. Interesującym kierunkiem badań może być także poszukiwanie wczesnodziecięcych źródeł bądź korelatów nadziei podstawowej dzieci alkoholików (prawdopodobnie wśród czynników rodzinnych, takich jak: jakość relacji z rodzicem niepijącym lub wsparcie społeczne). Przy czym warto zauważyć, że ze względu na specyfikę założeń teoretycznych odnośnie do genezy nadziei podstawowej niekoniecznie warto taką eksplorację opierać na retrospektywnych metodach kwestionariuszowych. Wydaje się, że ciekawym pomysłem (choć niekoniecznie łatwym w realizacji) byłoby zastosowanie wywiadów środowiskowych, mających na celu ustalenie faktycznej jakości relacji respondentów z rodzicami w pierwszych latach życia. Tego typu wywiady mogą również stanowić dodatkowe narzędzie wspomagające dokumentowanie faktycznych zmian w funkcjonowaniu dzieci alkoholików.

Bibliografia:

- Balicka, A. (2016). *Poziom nadziei podstawowej a postrzeganie trudnego doświadczenia na przykładzie osób wychowujących się w rodzinie z problemem alkoholowym*. Niepublikowana praca magisterska, Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Borawski, D., Fleszar, U., Balicka A. (2017). Co nas nie zabije to nas wzmocni? Postrzeganie konsekwencji wychowywania się w rodzinie z problemem alkoholowym przez osoby dorosłe, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 2 (30), 244-265.
- Ellis, D.A., Zucker, R.A., Fitzgerald, H.E. (1997). The role of family influences in development and risk. *Alcohol Health and Research World*, 21(3), 218-26.
- Grzegorzewska, I. (2013). *Odporność psychiczna dzieci alkoholików*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Grzegorzewska, I., Cierpiałkowska, L. (2015). Pozytywna i negatywna adaptacja dzieci i młodzieży rodziców uzależnionych od alkoholu. *Alcoholism and Drug Addiction*, 28(4), 221-233. <https://doi.org/10.1016/j.alkona.2015.11.004>

- Hall, C.W., Webster, R.E. (2007). Multiple stressors and adjustment among adult children of alcoholics. *Addiction Research and Theory*, 15(4), 425–434.
<https://doi.org/10.1080/16066350701261865>
- Harter, S.L. (2000). Psychosocial adjustment of adult children of alcoholics: A review of the recent empirical literature. *Clinical Psychology Review*, 20(3), 311–337.
[https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(98\)00084-1](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(98)00084-1)
- Hayes, A. (2013). Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach. New York: The Guilford Press.
- Jennison, K.M., Johnson, K.A. (2001). Parental alcoholism as a risk factor for DSM-IV-defined alcohol abuse and dependence in American women: the protective benefits of dyadic cohesion in marital communication. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 27(2), 349–74.
- Kashubeck, S. (1994). Adult Children of Alcoholics and Psychological Distress. *Journal of Counseling & Development*, 72, 538–543
- Kim, H. K., Lee, M. H., Zimet, S., Farley, G., Cohen, P., Jensen, P. (2011). Factors Influencing Resilience of Adult Children of Alcoholics among College Students. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 41(5), 642–651.
- Kim, J., Kim, J.H. (2014). A Facilitator of Leisure Activities for Stress-Related Growth Experience Among Middle-Aged Korean Women With Depression. *Health Care for Women International*, 35(11–12), 1245–1266.
<https://doi.org/10.1080/07399332.2014.946508>
- Klostermann, K., Chen, R., Kelley, M.L., Schroeder, V.M., Braitman, A.L., Mignone, T. (2011). Coping Behavior and Depressive Symptoms in Adult Children of Alcoholics. *Substance Use & Misuse*, 46(9), 1162–1168.
<https://doi.org/10.3109/10826080903452546>
- Larsen, J.T., & McGraw, A.P. (2011). Further evidence for mixed emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(6), 1095–1110. <https://doi.org/10.1037/a0021846>
- Lease, S. H. (2002). A Model of Depression in Adult Children of Alcoholics and Nonalcoholics. *Journal of Counseling & Development*, 80(4), 441–451.
<https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2002.tb00211.x>
- Lee, H., Williams, R.A. (2013). Effects of parental alcoholism, sense of belonging, and resilience on depressive symptoms: a path model. *Substance use & misuse*, 48, 265–73.
<https://doi.org/10.3109/10826084.2012.754899>
- Moe, J., Johnson, J.L., Wade, W. (2007). Resilience in Children of Substance Users: In Their Own Words. *Substance Use & Misuse*, 42(2–3), 381–398.
<https://doi.org/10.1080/10826080601142147>
- Molina, B.S.G., Donovan, J.E., Belendiuk, K.A. (2010). Familial loading for alcoholism and offspring behavior: Mediating and moderating influences. *Alcoholism: Clinical and*

- Experimental Research*, 34(11), 1972–1984. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.2010.01287.x>
- O'Brien, R.M. (2007). A Caution Regarding Rules of Thumb for Variance Inflation Factors. *Quality & Quantity*, 41(5), 673–690. <https://doi.org/10.1007/s11135-006-9018-6>
- O'Connor, B.P. (2000). SPSS and SAS programs for determining the number of components using parallel analysis and velicer's MAP test. *Behavior research methods, instruments, & computers : a journal of the Psychonomic Society, Inc*, 32(3), 396–402. <https://doi.org/10.3758/BF03200807>
- Obot, I. S., Anthony, J.C. (2004). Mental Health Problems in Adolescent Children of Alcohol Dependent Parents: Epidemiologic Research with a Nationally Representative Sample. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 13(4), 83–96. https://doi.org/10.1300/J029v13n04_06
- Ogińska-Bulik N., Juczyński Z. (2010), Potraumatyczny rozwój – charakterystyka i pomiar. *Psychiatria*, 7 (4), 129–142.
- Park, S., Schepp, K. G. (2014). A Systematic Review of Research on Children of Alcoholics: Their Inherent Resilience and Vulnerability. *Journal of Child and Family Studies*, 1–10. <https://doi.org/10.1007/s10826-014-9930-7>
- Preuss, U.W., Schuckit, M.A., Smith, T.L., Barnow, S., Danko, G.P. (2002). Mood and anxiety symptoms among 140 children from alcoholic and control families. *Drug and alcohol dependence*, 67(3), 235–42. Pobrano z <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12127194>
- Rafferty, P., Hartley, P. (2006). Shame about the children: A legacy of distress for adults who have grown up with parental problem drinking and family disharmony? *Journal of Substance Use*, 11(2), 115–127. <https://doi.org/10.1080/14659890500237440>
- Ransom, S., Sheldon, K.M., & Jacobsen, P.B. (2008). Actual change and inaccurate recall contribute to posttraumatic growth following radiotherapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(5), 811–819. <https://doi.org/10.1037/a0013270>
- Rector, N.A., Roger, D. (1997). The stress buffering effects of self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 23(5), 799–808. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)00095-0](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00095-0)
- Seligman, M.E.P., Rashid, T., Parks, A.C. (2006). Positive psychotherapy. *American Psychologist*, 61(8), 774–788. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.8.774>
- Sher, K.J. (1997). Psychological characteristics of children of alcoholics. *Alcohol health and research world*, 21(3), 247–254.
- Taylor, S.E., Wood, J.V., Lichtman, R.R. (1983). It Could Be Worse: Selective Evaluation as a Response to Victimization. *Journal of Social Issues*, 39(2), 19–40. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1983.tb00139.x>
- Tedeschi, R.G., Calhoun, L.G. (2004). TARGET ARTICLE: "Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence" *Psychological Inquiry*, 15(1),

- 1-18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
- Tennen, H., Affleck, G. (2002). Benefit-finding and benefit-reminding. W: Snyder, C.R., Lopez, S.J. (red.), *Handbook of Positive Psychology*, (s.584 - 597). London: Oxford University Press.
- Trzebiński, J., Zięba, M., (2003). Nadzieja, strata i rozwój. *Psychologia Jakości Życia*, 2 (1), 5-33.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2004). Basic hope as a world-view: an outline of concept. *Polish Psychological Bulletin*, 35(3), 173-182.
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2013). Basic Trust and Posttraumatic Growth in Oncology Patients. *Journal of Loss and Trauma*, 18(January 2017), 195-209.
<https://doi.org/10.1080/15325024.2012.687289>
- Tweed, S.H., Ryff, C.D. (1996). Family climate and parent-child relationships: Recollections from a nonclinical sample of adult children of alcoholic fathers. *Research in Nursing & Health*, 19(4), 311-321. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-240X\(199608\)19:4<311::AID-NUR5>3.0.CO;2-L](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-240X(199608)19:4<311::AID-NUR5>3.0.CO;2-L)
- Wagnild, G. (2009). A review of the Resilience Scale. *Journal of nursing measurement*, 17(2), 105-13. Pobrano z <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19711709>
- Witkowski T. (2013). *Zakazana psychologia*, t.2. Warszawa -Stare Groszki: Wydawnictwo Cis.
- Zhao, X. I. N., Zhou, M. I., Liu, Q., Kang, H. U. A. (2016). Proactive Personality As a Moderator Between Work Stress and Employees' Internal Growth. *Social Behavior & Personality: an International Journal*, 44(4), 603-618.
<https://doi.org/10.2224/sbp.2016.44.4.603>
- Zięba, M., Czarnecka-van Luiiken, J., Wawrzyniak, M. (2010). Nadzieja podstawowa i wzrost potraumatyczny. *Studia Psychologiczne*, 49(1), 109-121.